

הסוגיא העשרים ושתיים – רבן גמליאל (ט ע"א)

מעשה שבאו בניו וכו':

[1] ועד השתא לא שמיע להו הא דר"ג?

קושיא והסבר

[2] הכי קאמרי ליה: רבנן פליגי עילוון ויחיד ורבים הלכה כרבים, או דילמא רבנן כוותך סבירא להו, והאי דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה? אמר להו: רבנן כוותי סבירא להו וחייבין אתם. והאי דקא אמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

מסורת התלמוד

[2] השווה ירושלמי ברכות א ב, ג ע"א.

רש"י

הכי קא אמרי ליה לרבן גמליאל, ולא גרס אלא. רבנן פליגי עילוון כלומר מי פליגי רבנן עליך, דהא דאמרי עד חצות דוקא קאמרי, דלא משמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה אלא כל זמן שדרך בני אדם להתעסק לילך ולשכב, ומיהו בהא פליגי אדרבי אליעזר, דאלו רבי אליעזר סבירא ליה זמן עסק שכיבה אינו אלא עד האשמורה הראשונה ולרבנן עד חצות, ואת סבירא לך ובשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים, והיינו כל הלילה, ויחיד ורבים הלכה כרבים, או דילמא כוותך סבירא להו ומשמע להו ובשכבך כל זמן שכיבה, והא דקאמרי עד חצות הרחקה הוא כדי לזרו, ומיהו, היכא דאתניס ולא קרא קודם חצות עדיין זמן חיובא הוא, ומחייבי, ונפקי ידי קריאת שמע בזמנו. כוותי סבירא להו וחייבין אתם לקרות גרסינן ולא גרסינן מותרים, דאפילו שלא בזמנו תנן (ברכות ט ע"ב) הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה.

תקציר הסוגיא

במשנה ברכות א א מובאות שלוש דעות בנוגע לסוף זמן קריאת שמע של ערבית: לפי רבי אליעזר – עד סוף האשמורה הראשונה; לפי חכמים – עד חצות; ולפי רבן גמליאל – עד עלות השחר. בשיחה בינו לבין בניו (המובאת בסוף המשנה) לאחר שובם מאוחר מבית המשתה פוסק רבן גמליאל שהם חייבים לקרוא שמע, בטענה שכל מה שאמרו חכמים עד חצות מצוותה עד עלות השחר, ולא אמרו חכמים עד חצות אלא כדי להרחיק את האדם מן העברה.

הסוגיא האנונימית שלנו מופתעת מן העובדה שבני רבן גמליאל לא הכירו את שיטתו כפי שהיא מוצגת במשנה, עד שנוקקו לפסק הלכה מקל. הסוגיא מסבירה שבני רבן גמליאל אכן הכירו את דעתו, אך הם פסקו כחכמים משום שהלכה כרבים. הם התלבטו אם שיטת חכמים היא דווקא, או שמא אין מדובר אלא בסייג. חידושו המקיף של רבן גמליאל במשנה, עם רשימת ההלכות שמצוותן עד עלות השחר, זוכה בסוגיא לפרפרזה שאינה אלא אישור הפירוש השני של בניו לדברי חכמים.

פרפרזה זו: "רבנן כוותי סבירא להו וחייבין אתם. והאי דקא אמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העברה", אינה נראית כפשוטה של משנתנו. סביר יותר להניח ששיטת רבן גמליאל נוסחה לראשונה בפסיקתו לבניו באותו לילה, ורק לאחר מכן הוצגה בתחילת המשנה כעמדה עצמאית החולקת על דברי חכמים. בהקדושו סוגיא שלמה לעמעום החידוש שבדברי רבן גמליאל לבניו והצגתם כעניין פשוט שכבר עלה על דעת בניו, מתפלמס עורך הסוגיא עם הדעה המובאת במקבילה בירושלמי ברכות א ב, ג ע"א. לפי הירושלמי אכן פסלו חכמים קריאת שמע אחר חצות אף בדיעבד, ורבן גמליאל ידע זאת, ופסק ההלכה שלו לבניו לא היה אלא שלדעתו יש לפרש את פסקי ההלכה המחמירים של חכמים בעניין שמע ודברים אחרים שמצוותם עד חצות, כסייגים בלבד.

עיון מגלה שהבבלי צודק בהנחה שרבן גמליאל הסביר לבניו את עמדת חכמים ולא את עמדתו שלו, אבל הירושלמי צודק בהכחישו שזוהי בהכרח שיטת חכמים המקורית. למעשה, עד לליל המשתה נתפס סוף זמן קריאת שמע כחצות. רבן גמליאל, בדבריו לבניו, פירש שאין זה אלא סייג, ועורך המשנה הוא שהביא את "שיטת רבן גמליאל", אשר לפיה זמן קריאת שמע הוא עד עלות השחר, כעמדה עצמאית. אין לנו כלים לקבוע אם זוהי אכן עמדת חכמים המקורית.

מבנה הסוגיא ומהלכה

לפי המשנה ברכות א א, סוף זמן קריאת שמע של ערבית הוא חצות לדעת חכמים, ועלות השחר לדעת רבן גמליאל. עם בוא בניו באיחור מבית המשתה מבהיר להם רבן גמליאל שעקרונית גם חכמים מסכימים לדעתו, אלא שקבעו את זמן קריאת שמע לכתחילה עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העברה. דברי רבן גמליאל לבניו מוצגים במשנה כחידוש גדול, הנוגע לכל התורה כולה, ואין בעל המשנה מביע עמדה בנוגע להסברו של רבן גמליאל את שיטת חכמים בעניין קריאת שמע: האם אכן "עד חצות" הוא רק לכתחילה כדי להרחיק את האדם מן העברה, כדברי רבן גמליאל, או שמא מדובר בעמדה עקרונית החולקת על רבן גמליאל.¹

1 כך נראה לפרש את המשנה במתכונתה הנוכחית, וכך היא מתפרשת בסוגיא שלנו כאן ובמקבילה בירושלמי ברכות א ב, ג ע"א (ראה להלן). אך מו"ר ש"י פרידמן, בספרו תוספתא עתיקתא, רמת גן תשס"ג, סימן כב, עמ' 454-455, רומז לאפשרות נוספת, שדברי רבן גמליאל לבניו היו רק המילים: "אם לא עלה עמוד השחר מותרין אתם לקרות", כשיטתו. המשך הדברים: "ולא זו בלבד" הם דברי רבי (יצוין שהמילה "אמרו" בביטוי "ולא זו בלבד אמרו", שלכאורה מצביע מפורשות על כך שרבן גמליאל מדבר על שיטת חכמים, אינה מופיע בכתבי היד של המשנה אלא רק במשנה שבבבלי). רבי, עורך המשנה, מכריע כעין שניהם, כדרכו, וקובע: "ולא זו בלבד, אלא כל שאמרו חכמים עד חצות, מצותה עד שיעלה עמוד השחר אם כן למה אמרו חכמים עד חצות? אלא להרחיק את האדם מן העברה". ברם הלשון "ולא זו בלבד" מצטלצל כלשון דיבור ודו-שיח ולא כהערה כללית. זאת ועוד: אם אכן מדובר בהערת העורך, אזי עיקר ההכרעה בין שתי הדעות חסר מן הספר – לא נאמר בשום מקום שבעניין קריאת שמע אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העברה! רבן גמליאל חוזר על שיטתו שלו בדבריו לבניו, ואחר כך מעיר העורך "ולא זו בלבד", מבלי לפרש ששיעור חצות הנאמר בנוגע לקריאת שמע אינו אלא סייג. ולכן נראה יותר שמ"ולא זו בלבד" ואילך מוצגת במשנה כהמשך דברי רבן גמליאל, כפי שאכן הבינו בירושלמי ובבבלי.

אך בעל הסוגיא שלנו הופך את היוצרות. לפי המתואר כאן בסוגיא, עמדתו של רבן גמליאל, שזמן קריאת שמע הוא עד עלות השחר, היתה מוכרת לבניו בשעת המעשה, ואף פירוש רבן גמליאל לשיטת חכמים אינו חידוש גדול אלא פירוש מובן מאליו, שעלה גם על דעת בניו של רבן גמליאל. לא נשאר לרבן גמליאל אלא לאשר שאכן "רבנן כוותי סבירא להו, והא דקאמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה", כפי שאכן שיערו בניו.

וכל כך למה? מדוע משכתב בעל הסוגיא את הדרישה שבין רבן גמליאל לבניו שבמשנה? לפי הנאמר בסוגיא תודה בעל הגמרא "ועד השתא לא שמיע להו [לבניו של רבן גמליאל] הא דרבן גמליאל?". אך תהייה זו אינה מובנת כל כך: מניין לו לבעל הסוגיא שעמדת רבן גמליאל נקבעה מקדמת דנא? שמא נקבעה עמדתו זו בעקבות מעשה בניו! ואף אם תמצי לומר שעמדתו היתה ידועה, שמא נמנו על כך בסנהדרין ועמדתו לא נתקבלה ("יחיד ורבים הלכה כרבים")? או שמא בדיוק על כך שאלו בניו: הלכה כמאן נפסקה?!

יתר על כן: לפי המשנה לא פנו בני רבן גמליאל לאביהם בשאלה כלל אלא דיווחו לו על כך שלא קראו שמע, ורבן גמליאל הוא המנסה לשכנעם שהם חייבים לקרות:

מעשה ובאו בניו מבית המשתה ואמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להן: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. לא זו בלבד אמרו, אלא כל שאמרו חכמים עד חצות מצותה עד שיעלה עמוד השחר אם כן למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

מה ראה בעל הסוגיא לתהות "ועד השתא לא שמיע להו"? ומה ראה להשיב בשכתוב הדרישה שבמשנה עד לבלי הכר, כשהחידוש של רבן גמליאל מוצג כאפשרות שעלתה כבר על דעת בניו? דומה שהסוגיא שלנו נועדה להיות פולמוס או משקל נגד לסוגיית הירושלמי, ברכות א ב, ג ע"א:

ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה? שנייא הכא שהיא לשינון. מעתה אף משיעלה עמוד השחר! ואית דבעי מימר: תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים, ברם הכא כבר עבר חצות ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים, אמר לון: עובדין עובדא כוותיה.

הנחת היסוד של הירושלמי הפוכה מזו של הבבלי:² לפי הבבלי פרשנותו של רבן גמליאל לדברי חכמים היא כל כך מובנת מאליה, שלא נותר לו אלא לאשר לבניו שאכן כך הם פני הדברים – ואף חכמים כוותי סבירא להו. לעומת זאת, לפי הירושלמי אף רבן גמליאל עצמו אינו מאמין שיש בדבריו פירוש לעמדת חכמים, אלא הוא פוסק במודע בניגוד לדעתם על אף שיחיד ורבים הלכה כרבים – אם משום שאין פסול בקריאת שמע לאחר זמנה, שהיא לשינון, אם משום שמדובר בשעת הדחק, ולא היו יכולים לקיים דברי חכמים. ונראה שבעל הסוגיא בירושלמי פירש את דברי רבן גמליאל במשנה: "ולא זו בלבד (כך גורס הירושלמי ברכות א:א, ג ע"א, ללא המילה "אמרו", וכן בכתבי היד של המשנה), אלא כל שאמרו חכמים עד חצות מצוותה עד שיעלה עמוד השחר" לא כפרשנות לדברי חכמים אלא כמחלוקת. רבן גמליאל אומר לבניו: אינני חולק על חכמים במקרה זה בלבד אלא בכל מקום שאמרו חכמים עד חצות. אני רואה בכך ניסיון להרחיק את האדם מן העברה בלבד, והדין הוא עד עלות השחר. נמצינו למדים שלפי הירושלמי דעת חכמים היא עד חצות דווקא, בעוד שלדעת רבן גמליאל מצוות קריאת שמע היא לכתחילה עד חצות, אבל אם עבר חצות מצוותה עד עלות השחר. ויצוין שבירושלמי נפסקה הלכה כחכמים, ולכן מאוד הקפידו לקבוע סייג לדברי חכמים, ועודדו קריאת שמע בתחילת הערב ממש.

לעומת זאת, לפי הבבלי סבור רבן גמליאל שמצוות קריאת שמע היא לכתחילה עד עלות השחר, ואילו חכמים הם אלה הסבורים שזמנה לכתחילה עד חצות אבל אם עבר חצות זמנה עד הנץ החמה, ודברי רבן גמליאל לבניו הם פירוש שיטת חכמים. ולא זו בלבד, אלא שהלכה כרבן גמליאל שאף לכתחילה ניתן לקרוא שמע עד עלות השחר. בעל הסוגיא שלנו בבבלי רצה להדגיש את העובדה שבאומרו "אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות" התכוון רבן

2 על ההבדל הבסיסי בין גישת הבבלי לגישת הירושלמי כבר עמד ל' גינצבורג, פירושים וחדושים א, עמ' 94. אך ראה להלן בסמוך, הערה 3.

גמליאל לפרש את דעת חכמים ולא את דעתו שלו, ולכן קבע שאילו היתה כוונת רבן גמליאל בפסק ההלכה לבניו רק לחזור על עמדתו שלו, כפי שנאמר בירושלמי, הרי שהדבר הוא בגדר פשיטא: "ועד השתא לא שמיע להו הא דרבן גמליאל?". לכן לא נותר אלא לפרש שבניו של רבן גמליאל שאלו אליבא דחכמים: האם ההלכה היא כפשוטם של דברי חכמים, או שמא אף הם סבורים שבעבר ולא קרא מצוות קריאת שמע היא עד עלות השחר? בכך הבהיר בעל הסוגיא שלנו שדברי רבן גמליאל לבניו הם פירוש לדברי חכמים, והפירוש אותנטי.

איזה פירוש למשנה הוא המקורי? האם מפרש רבן גמליאל בדבריו לבניו את דברי חכמים, כדברי הבבלי, או חולק עליהם כדברי הירושלמי? יצוין שאין בהכרח קשר בין שאלה זו לשאלה אחרת, והיא: האם אכן אמרו חכמים עד חצות רק כדי להרחיק את האדם מן העבירה.³ גם אם נקבע שלדעת חכמים מצוות קריאת שמע (ואולי גם המצוות האחרות המופיעות במשנה) דינה עד חצות דווקא, אפשר שרבן גמליאל פירש את דבריהם כאילו הם סבורים עקרונית כמותו ולא באו אלא להרחיק את האדם מן העבירה, כפי שפירשו בבבלי. אך אפשר גם שרבן גמליאל לא בא אלא לחלוק על דברי חכמים, כדברי הירושלמי: "אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות, ולא זו בלבד, אלא שכל שאמרו חכמים עד חצות [אני אומר] מצוותה עד שתעלה עמוד השחר, ולמה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה".⁴

כמו במקרים רבים אחרים, נראה שההלכה של רבן גמליאל במשנה: "רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר", נקבעה בעקבות המעשה המובא לאחר מכן.⁵ ואם כן הדבר, הרי שגם הבבלי גם הירושלמי, צודקים: הבבלי צודק בקובעו שבדבריו לבניו בא רבן גמליאל לפרש את דברי חכמים, אך אין לומר בגלל זה שרבן גמליאל עצמו מקל עוד יותר ומתיר לדחות קריאת שמע לכתחילה עד עלות השחר. דברי רבן גמליאל לבניו בפירוש דברי חכמים זהים עם עמדתו שלו. הירושלמי צודק באומרו שרבן גמליאל סבור שלכתחילה יש לקרוא שמע עד חצות, ורק אם עבר זמן זה מותר לקוראו עד עלות השחר. אך אין לומר בהכרח בגלל זה שחכמים עצמם אוסרים לקרוא שמע אחר חצות גם בשוכח, שהרי רבן גמליאל לא רואה עצמו כחולק על דברי חכמים אלא כמפרש את דבריהם.

נמצינו למדים שהן שיטת הבבלי הן שיטת הירושלמי מבוססות על הרישא של המשנה, שם נאמר במפורש שנחלקו חכמים ורבן גמליאל: "וחכמים אומרים עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר". מחלוקת זו אינה משתלבת היטב עם המעשה שבסוף המשנה אשר לפיו מזכיר רבן גמליאל שיטה כלשהי (שלו? של חכמים?) שלפיה זמן קריאת שמע הוא לכתחילה עד חצות, ובשוכח – עד שיעלה עמוד השחר. הא כיצד? בירושלמי בחרו לראות בעמדת בנינים זו עמדת רבן גמליאל עצמו; בבבלי בחרו לראות בה פירוש רבן גמליאל לעמדת חכמים. אך למעשה מדובר בעמדת רבן גמליאל המקורית שנאמרה בתור פירוש לדברי חכמים – ואם פירוש אמת הוא בדברי חכמים, הרי שאין מחלוקת בין רבן גמליאל לבנים, ואם אין זה פירוש אמת, הרי שהירושלמי צודק: חכמים סבורים עד חצות דווקא ולאחר מכן אין לקרוא שמע, ואילו רבן גמליאל סבור אף הוא לכתחילה עד חצות, ובשוכח – עד שיעלה עמוד השחר.

ובזה תתורצנה גם קושיית הירושלמי גם קושיית הבבלי. הירושלמי הקשה: "ורבן גמליאל פליג על רבנן ועביד עובדא כוותיה?", אך רבן גמליאל לא פסק לבניו כדעתו בניגוד לדעת חכמים אלא פירש להם את עמדת חכמים, ועורך המשנה קבע פירוש זה בתחילת המשנה כ"דעת רבן גמליאל", החולקת על דעת חכמים. הבבלי שאל: "ועד השתא לא שמיע להו הא דרבן גמליאל?", ואכן כן, עד השתא לא שמיע להו הא דרבן גמליאל, שהרי את "עמדתו" גיבש רבן גמליאל תוך כדי פירוש דברי חכמים לבניו.

3 שלא כדברי ל' גינצבורג, פירושים וחדושים א, עמ' 94.

4 לכאורה מוכח מסוף דבריו של רבן גמליאל: "ולמה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה", שהבבלי צודק – הרי רבן גמליאל אומר בפירוש שחכמים קבעו את חצות כסייג ולא כעמדה עקרונית. אלא שהירושלמי פירש שרבן גמליאל נותן טעם לדברי חכמים כדי לחלוק עליהם – מכיוון ששעת חצות נקבעה כסייג בלבד ולא כעמדה עקרונית, הרי שאם עבר זמן זה יש לקרוא שמע בכל זאת, בניגוד לדעת חכמים שעשו חיזוק לדבריהם וקבעו את הסייג של חצות כזמן שלאחריו אין לקרוא שמע.

5 ראה א' וייס, לחקר התלמוד, עמ' 134, וציונים שם הערה 80.